

**ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**
*CENTER FOR ECONOMIC AND SOCIAL
STUDIES*

**ЦЕНТР РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**
CENTER FOR REGIONAL STUDIES

<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.18>

ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СЕЛА

І. БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО СЕЛА В УКРАЇНІ

Візія. Розбудова нового українського села має базуватися на принципах інклюзивного людиноцентричного розвитку сільських, селищних громад, що забезпечує:

- комфортне проживання людини, родини, важливою умовою якого є розвинена і сучасна соціальна, комунальна, транспортна, інженерна інфраструктура, адаптована до останніх технологічних досягнень та індивідуальних потреб мешканців;
- розвиток людського потенціалу через забезпечення потреб населення в освітньому, культурному, фізичному, духовному збагаченні, поширення цифровізації, електронних послуг та сервісів в сільській місцевості;
- реалізацію трудового потенціалу членів громад через гідну працю належного фахового та кваліфікаційного рівнів, яка забезпечує добробут їх та членів їх сімей;
- реалізацію підприємницької ініціативи у галузях реального сектору економіки, сфері надання послуг та у спосіб індивідуальної самозайнятості;
- сталий розвиток сільських населених пунктів шляхом створення таких умов, за яких економічне зростання, матеріальне виробництво та задоволення потреб сучасного суспільства відбуваються в межах, що забезпечують відновлення екосистем і не ставлять під загрозу життєздатність теперішніх та майбутніх поколінь.

Місія - створення таких умов для проживання та розвитку в сільській, селищній громаді, щоб кожен її житель не відчував значних відмінностей щодо якості життя між містом та селом, міг вести повноцінний, активний та здоровий спосіб життя.

Мета. Виявлення та аналіз ключових проблем розвитку сільських, селищних

громад та розроблення підходів та механізмів інклюзивного розвитку села, що передбачають комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних завдань, ефективну реалізацію потенціалу громад з метою підвищення соціальних стандартів і якості життя сільського населення. Досягнення поставленої мети вбачається через відхід від галузевого (секторального) підходу до територіально-просторового управління розвитком сільських поселень. Це означає, що традиційний секторальний економічний розвиток сільських територій на засадах підвищення продуктивності та впровадження інноваційних технологій має поєднуватися з розбудовою інших елементів сільського укладу життя – соціальною інфраструктурою, медициною, сферою освіти, побутовим обслуговуванням населення, системою комунікацій, розвитком несільськогосподарських видів діяльності. Це забезпечить перехід від моногалузевої аграризованої структури сільської економіки до багатофункціонального розвитку сільських населених пунктів, підвищення їх інвестиційної привабливості, забезпечення продуктивної зайнятості та розширення джерел доходів сільського населення, що слугуватиме прискоренню подальшого розвитку громад.

II. ОСНОВНІ СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ СЕЛА

Реалізація цілеспрямованої політики розвитку села має на меті створення та розбудову сучасних конкурентних переваг сільських, селищних територіальних громад на основі раціонального системного використання потенціалу громад для залучення фінансових та людських ресурсів, технологій, фахівців у сфері агровиробництва, а також у несільськогосподарських видах діяльності, запобігання відпливу із сіл молоді та заохочення її до працевлаштування на селі, поліпшення привабливості сільського господарства насамперед для дрібних і середніх інвесторів.

Створення привабливого інвестиційного клімату, що сприятиме втіленню підприємницьких ініціатив, формуванню багатокладності сільської економіки, розкриттю територіально-просторового потенціалу села з урахуванням регіональних особливостей, є запорукою реалізації *економічної* складової розвитку села. Поштовху у цьому напрямі надасть розпочата реформа децентралізації, головними наслідками якої стали зміна порядку фінансування та збільшення надходжень до бюджетів громад. Після отримання контролю над головним ресурсом – землею – громади зможуть створювати та реалізовувати стратегічні програми розвитку. Наслідком цього повинні стати диверсифікація й модернізація сільської економіки в напрямі розвитку несільськогосподарських видів діяльності та розширення сфери застосування інтелектуальної висококваліфікованої праці.

Забезпечення гідних умов життєдіяльності сільського населення, уповільнення темпів трудової міграції та покращення демографічної ситуації в сільській місцевості повинні стати основою *соціального* розвитку. Створення сучасних інженерної,

транспортної, інформаційно-комунікаційної та соціальної інфраструктури, підвищення доступності якісних медичних, побутових, житлово-комунальних, рекреаційних послуг, дотримання соціальних стандартів, надання державних соціальних гарантій молодим сім'ям повинні бути тими стимулами, що забезпечать високий рівень життя та матеріальний добробут сільського населення.

Екологічна складова повинна спрямовуватись на досягнення цілей сталого розвитку і базуватися на організаційно-економічному механізмі управління економічною та соціально-побутовою діяльністю сільських населених пунктів з урахуванням їхнього впливу на довкілля, необхідності відтворення природних ресурсів, підвищення відповідальності за екологічні правопорушення в процесі господарської діяльності.

III. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СЕЛА

1. СУЧАСНИЙ АГРАРНИЙ СЕКТОР

Основною проблемою розвитку сільських територій є сировинна орієнтованість їх економіки, внаслідок чого більшість сільського населення не бере участі в розподілі доходів від використання ресурсів цих територій, що нерідко є джерелом конфліктів між бізнесом і сільськими громадами і позбавляє останні джерел розвитку. Наслідком цього є незбалансованість структури виробництва продукції аграрного сектору України, в рамках якої сільськогосподарські підприємства (переважно великі аграрні формування) займаються виробництвом високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, тоді як трудомістке виробництво зосереджене в особистих господарствах населення. При цьому діяльність великих аграрних формувань (агрохолдингів) часто супроводжується недотриманням ними вимог раціонального землекористування, порушенням сівозмін та нехтуванням заходів щодо охорони земель сільськогосподарського призначення. Це негативно впливає на екологічний стан сільгоспугідь, призводить до виснаження ґрунтів, зниження якісних показників сільськогосподарських земель.

Між тим, сучасні та перспективні виклики, до яких належать вплив кліматичних змін, зміна структури попиту та пропозиції аграрної сировини на світовому ринку, посилення конкуренції на ринках агропродовольчої продукції розвинених країн, зокрема – ЄС, зростання екологічних вимог та обмежень та попиту на продукти харчування вимагають посилення гнучкості та динамічності агровиробничого сектору, що досягне лише у разі значного посилення ролі малого й середнього бізнесу, його ефективної співпраці з великими аграрними підприємствами, посилення міжгалузевої взаємодії на засадах сучасного розуміння аграрно-промислово-логістичного комплексу країни.

Майбутнє аграрного сектору полягає у диверсифікації розвитку аграрного

- розширення інструментарію державної підтримки сільськогосподарських виробників та забезпечення її доступності для усіх суб'єктів господарювання, з наданням пріоритету дрібнотоварним виробникам;
- розвиток мережі дорадництва для сільськогосподарських виробників з пріоритетною спрямованістю дорадницьких служб на підтримку органічного виробництва, а також експортної діяльності виробників сільгосппродукції;
- розвиток сільськогосподарської кооперації у спосіб забезпечення державної підтримки членам сільськогосподарського кооперативу на етапах створення та становлення, а також при просуванні сільгосппродукції на ринок, сприяння поліпшенню матеріально-технічної бази кооперативів, надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільгосптоваровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу та ін.;
- стимулювання використання різних форм тепличного господарювання та крапельного зрошення для малих виробників ягід, плодів, овочів, зелені тощо;
- сприяння зменшенню втрат сільгосппродукції при її просуванні на ринки, що передбачає розбудову інфраструктури аграрного ринку у спосіб залучення приватних інвестицій у будівництво та експлуатацію її об'єктів, розвитку місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків, забезпечення їх умовами для зберігання, обробки та пакування сільськогосподарської продукції, розвитку мереж заготівельних пунктів із закупівлі сільськогосподарської продукції, торговельно-логістичної системи на кооперативних засадах.

Ціль 2. Удосконалення секторальної структури сільськогосподарського виробництва

Стратегічні завдання:

- розвиток первинної та поглибленої переробки сільгосппродукції (зокрема, овочівництва, садівництва, скотарства) у спосіб запровадження програм безвідсоткового кредитування та лізингових програм для сільгоспвиробників з метою забезпечення їхнього доступу до сучасних зразків техніки та технологій;
- розширення виробництва нішевої сільськогосподарської продукції шляхом сприяння проходженню сертифікації відповідної продукції щодо якості та безпечності;
- стимулювання створення сімейних фермерських господарств (в т.ч. трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства) щодо розвитку тваринництва (тваринницьких ферм), в тому числі "нішевих" напрямів – вівчарства, козівництва, бджільництва, звірівництва та ін.;
- розширення використання у виробничих процесах продуктів побічного лісокористування, лікарських рослин та сприяння їх переробці на місцях.

Ціль 3. Забезпечення сталості розвитку агросектору

Стратегічні завдання:

- сприяння впровадженню у сільськогосподарське виробництво новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, безвідходних та безпечних технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції та обробітку земель (зокрема, безполицевого обробітку ґрунту, контурно-меліоративної організації території землекористування та ін.);
- сприяння розвитку органічного (біологічного, екологічного) виробництва, що передбачає відмову від застосування пестицидів або регламентоване їхнє використання лише при обробці насіння, заборону використання генетично модифікованих організмів тощо;
- сприяння виробництву біопалива та енергії на основі сировини, отриманої у сільському господарстві;
- сприяння залісненню територій, збільшенню площ лінійних лісових насаджень на землях сільськогосподарського призначення (лісосмуг), оптимізації породно-вікового складу лісових насаджень, що спрямоване на попередження деградації ґрунтового покриву агроугідь;
- сприяння поєднанню технологій сільськогосподарського виробництва з природоохоронними заходами;
- розвиток інноваційної інфраструктури у сільськогосподарському та лісовому виробництвах – інноваційних центрів, агентств розвитку, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій тощо, діяльність яких сприятиме впровадженню передових енерго- і ресурсоефективних, екологічноорієнтованих технологій у виробництво;
- впровадження політики забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції, сприяння та адаптації агровиробництв до європейських вимог технічного регулювання.

Ціль 4. Сприяння адаптації сільського господарства до зміни клімату

Стратегічні завдання:

- надання підтримки сільгоспвиробникам для ведення аграрного та неаграрного бізнесу з урахуванням впливу зміни клімату на цей процес (у спосіб, зокрема, передбачення надання їм «зелених» та «кліматичних» кредитів, розвитку агрострахування та ін.);
- підвищення обізнаності членів територіальних громад щодо адаптації сільського господарства до зміни клімату (у спосіб проведення профільними науковими установами наукових конференцій, семінарів, онлайн-навчання, практикумів та інших просвітницьких заходів, організації закордонних навчань, обміну досвідом тощо із залученням членів громад);
- стимулювання впровадження ґрунтозберігаючих кліматично-орієнтованих підходів ведення сільського господарства в Україні в умовах зміни клімату;
- впровадження системи раннього сповіщення сільськогосподарських виробників і домогосподарств щодо настання надзвичайних кліматичних явищ;

- сприяння реалізації пілотних проектів із ведення кліматичноорієнтованого сільського господарства, а також із «озеленення» сільськогосподарських земель.

2. ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІКИ СЕЛА

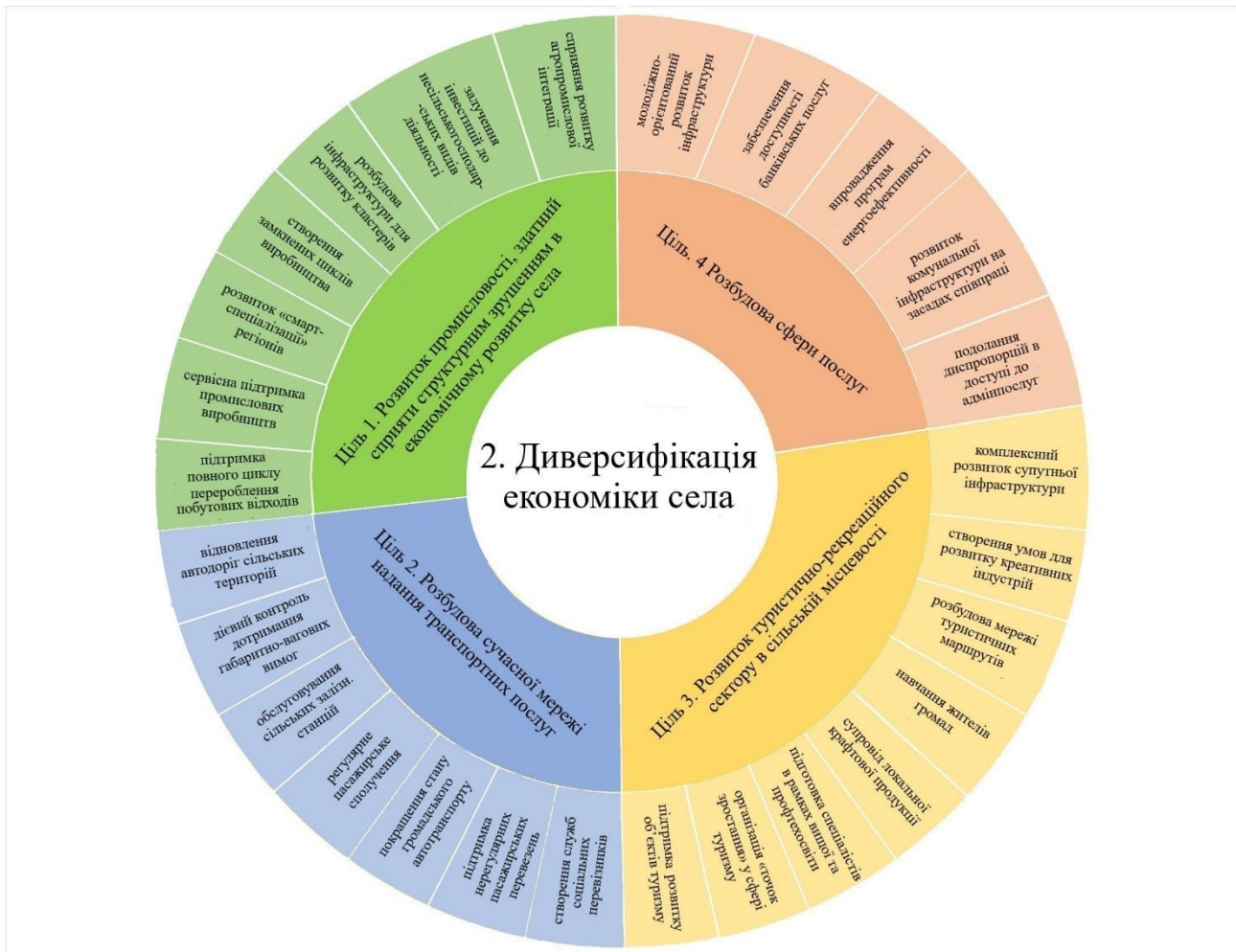
Розвиток села значною мірою стримується високим ступенем аграризації сільської економіки, її переважною орієнтованістю на виробництво сільськогосподарської сировини та продукції з низькою доданою вартістю, що консервує неефективну структуру економіки та товарну структуру зовнішньої торгівлі України в цілому, у складі якої у 2020 р. продукція рослинництва, тваринництва та олійно-жирової галузі склали близько 40 %.

Моносекторальний характер економіки більшості сільських територій призводить до несистемності та диспропорційності використання місцевого потенціалу розвитку, деформації кваліфікаційної структури пропозиції на ринку праці, посилення ризиків втрати робочих місць селянами у процесі структурної модернізації агровиробництва, вираженої сезонності в отриманні доходів та залежності доходів домогосподарств від погодних умов. Сільським територіям притаманна значна залежність від постачання товарів з індустріальних регіонів, що призводить до відпливу потенційних ресурсів розвитку.

Слаборозвиненими є комплементарні види діяльності, які є суттєвими для забезпечення належної ефективності виробництва та якості життя в сільських громадах. Значна частина мешканців села позбавлена доступу до якісних транспортних послуг через зношений стан дорожньо-транспортної інфраструктури та рухомого складу, що негативно впливає на спроможність оперативно отримувати медичні, освітні, адміністративні, юридичні та інші послуги. Незадовільний рівень розвитку транспортних мереж сільських територій погіршує їх інвестиційну привабливість та обмежує можливості розвитку альтернативних видів діяльності, зокрема - залучати та обслуговувати туристично-рекреаційні пасажиропотоки. Нерозвиненість комунальної, соціальної, побутової, інформаційно-комунікаційної інфраструктури призводить до значної відмінності в забезпеченні базових потреб та якості життя між жителями сільських громад та міст.

Диверсифікація економіки села є важливим чинником досягнення його соціально-економічної стійкості і розвитку, подолання депресивності та територіальних диспропорцій із залученням усіх наявних ресурсів сільських територій у спосіб створення робочих місць, опанування нових ринків, підтримки галузей регіональної спеціалізації і реалізації місцевих конкурентних переваг. Диверсифікація передбачає сталу та інклюзивну індустріалізацію, впровадження дієвих інструментів розвитку, спрямованих на розбудову галузей інфраструктури та забезпечення доступу до відповідних послуг, надання нового виміру використанню природно-кліматичних ресурсів завдяки розвитку туристично-рекреаційної

діяльності, активізацію розвитку сервісної сфери на основі зростання платоспроможного попиту мешканців громад.

Стратегічними цілями і завданнями диверсифікації економіки села є наступні.

Ціль 1. Розвиток промисловості, здатний сприяти структурним зрушенням в економічному розвитку села

Стратегічні завдання:

- сприяння розвитку «розумної» регіональної спеціалізації у спосіб просування проєктів смарт-спеціалізації, пов'язаних з розвитком переробних виробництв у сільській місцевості, активне залучення сільських громад до формування завдань та заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку до 2027 року у частині смарт-спеціалізації;

- сприяння розвитку агропромислової інтеграції – поєднанню сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою створення або розширення діяльності підприємств переробки сільгосппродукції та формування ланцюгів доданої вартості;

- розбудова інфраструктури для розвитку кластерів (у т. ч. агропромислових, агрологістичних, еко-індустріальних, крафтово-туристичних тощо) у сільській

місцевості у спосіб заснування та розвитку індустріальних парків, забезпечення виробничою та логістичною інфраструктурою для прискореного розвитку нових напрямів переробної промисловості, залучення інвесторів та широкого кола учасників різних секторів економіки на сприятливих умовах;

- створення замкнених циклів виробництва та сприятливих умов для забезпеченості громад енергетичними ресурсами у спосіб стимулювання заснування міні-виробництв та міні-заводів з перероблення відходів сільського господарства, харчової, деревообробної галузей, лісництва на альтернативні види палива на умовах подальшого постачання їхньої продукції місцевим компаніям;

- створення сприятливих умов для залучення міжнародних та вітчизняних компаній до розвитку у сільських місцевостях переробних виробництв у несільськогосподарських видах діяльності у спосіб запровадження інвестиційних стимулів, надання технічної та консультативної підтримки з боку держави;

- запровадження державного субсидування розвитку інфраструктури для повного циклу екологічного перероблення побутових відходів у сільських місцевостях у спосіб співфінансування будівництва сміттєпереробних підприємств, надання нульових кредитів на розвиток відповідної інфраструктури;

- посилення сервісної підтримки розвитку промислових виробництв у сільських місцевостях у спосіб запровадження «єдиних вікон» на рівні територіальних громад для швидкого вирішення питань реєстрації бізнесу, отримання дозвільних документів, забезпечення комунальними, банківськими, медичними, страховими послугами, консультаціями та послугами у сферах податкового та митного регулювання.

Ціль 2. Розбудова ефективної та сучасної мережі надання транспортних послуг у сільській місцевості

Стратегічні завдання:

- сприяння відновленню дорожнього покриття автомобільних доріг сільських територій та їх утриманню в експлуатаційному стані з метою забезпечення нормативного швидкісного режиму та належного рівня безпеки руху, надаючи пріоритет автомобільним шляхам, що з'єднують сільські населені пункти з адміністративними центрами районів, а також що з'єднують підприємства з приймання та переробки сільськогосподарської продукції з загальноукраїнською мережею автодоріг;

- впровадження дієвої системи контролю над дотриманням габаритно-вагових вимог автомобільним вантажним транспортом для запобігання додатковій руйнації дорожнього покриття та відповідальності за їх порушення;

- забезпечення повноцінного обслуговування потреб сільських залізничних станцій АТ «Укрзалізниця» задля розвитку секторів виробництва у сільській місцевості, що генерують відносно невеликі обсяги вантажів;

- забезпечення регулярного пасажирського сполучення між сільськими населеними пунктами та центрами територіальних громад та центрів громад з районними та обласними центрами;
- сприяння покращенню стану громадського автомобільного транспорту, який обслуговує потреби сільських жителів, шляхом стимулювання переходу на нові, сучасні, екологічні та енергоефективні види транспорту;
- підтримка нерегулярних цільових (ситуативних) пасажирських перевезень, які здійснюються на основі замовлень громад;
- сприяння створенню в громадах служб соціальних перевізників для обслуговування потреб громадян з обмеженими можливостями та забезпечення інших видів спеціальних перевезень.

Ціль 3. Розвиток туристично-рекреаційного сектору

Стратегічні завдання:

- надання правової, методичної (включаючи підготовку грантових та проєктних пропозицій) та інформаційної (включаючи обмін кращим досвідом) підтримки розвитку об'єктів рекреаційного (зеленого, курортного – на узбережжях водойм), оздоровчого (бальнеологічного, водолікувального, зоотерапевтичного), культурно-етнографічного, історичного, подієвого та інших видів туризму в сільській місцевості;
- сприяння організації на програмних засадах «точок економічного зростання» кластерного типу у сфері туризму на основі використання наявних природних зон (передусім для розвитку рекреаційних, санаторних та курортних об'єктів), об'єктів історико-культурної спадщини, «брендових» місцевостей тощо з їх подальшим маркетинговим та промоційним супроводом;
- коригування існуючих та створення нових навчальних програм та дисциплін в рамках вищої та професійно-технічної освіти з метою підготовки спеціалістів у сфері сільського зеленого туризму, рекреації, готельно-ресторанного бізнесу, міжнародних комунікацій;
- організація навчання жителів громад основам створення об'єктів сільського зеленого туризму, залучення до участі в програмах місцевих жителів, фермерів;
- сприяння поширенню наявної та розбудові мережі туристичних маршрутів з охопленням об'єктів, розташованих у сільській місцевості, співвіднесення цієї мережі з визначеними основними туристичними атракціями регіонів («туристичними магнітами»), відповідне поширення інформації про туристичні об'єкти, заклади харчування та тимчасового розміщення в сільській місцевості, їх транспортну доступність;
- створення умов для розвитку креативних індустрій, заснування на цій основі нових туристичних дестинацій та напрямів туризму;

- здійснення інформаційно-промоційного супроводу локальної крафтової продукції за допомогою реєстрації географічних зазначень проведення культурних та гастрономічних заходів, фестивалів, ярмарок тощо;
- забезпечення комплексного розвитку супутньої інфраструктури в місцях розташування туристичних та рекреаційних об'єктів та на перспективних територіях, у т.ч. підвищення якості послуг зв'язку та доступу до Інтернету, доступності торговельних, побутових, банківських, медичних послуг, будівництво доріг до туристичних об'єктів, місць культурного відпочинку, забезпечення водопостачання, водовідведення, сортування та переробки сміття, інфраструктури безпеки тощо.

Ціль 4 Розбудова сфери послуг

Стратегічні завдання:

- запровадження дієвих організаційно-правових інструментів подолання диспропорцій між міськими та сільськими територіями в сфері надання адміністративних послуг, зокрема через визначення пріоритетності у підтримці створення ЦНАПів з урахуванням транспортної доступності;
- стимулювання розвитку сільських територій на засадах співпраці, у т. ч. міжрегіонального, міжмуніципального співробітництва, публічно-приватного партнерства, що сприятиме:
 - забезпеченню покриття 100 відсотків сільських територій фіксованим широкопasmовим Інтернетом;
 - організації переробки та утилізації твердих побутових відходів, будівництву станцій сортування сміття;
 - впровадженню сучасних технологій, обладнання, будівництву та реконструкції мереж водопостачання, водовідведення, тепlopостачання, запровадженню систем очищення відповідно до стандартів;
 - розробці та впровадженню програм енергоефективності об'єктів комунальної власності, приватного житла для зниження витрат місцевого бюджету та населення на енергоносії;
 - оптимізації забезпечення послугами перевезень громадським транспортом;
- забезпечення доступності банківських послуг в сільських громадах на основі співпраці з державними та комерційними банками, зокрема сприяння збереженню відділень банків, установці платіжних терміналів у сільській місцевості, у т.ч. мобільних чи працюючих за спеціальним графіком;
- розроблення та запровадження комплексних регіональних програм «омолодження» сільської місцевості, які передбачають створення привабливих умов для повернення молоді, зокрема розвиток послуг та мережі закладів для відпочинку, спортивного та культурного дозвілля молоді та її навчання.

3. ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Провідним ризиком збереження та розвитку людського потенціалу сільських

громад є брак відповідних умов для продуктивної зайнятості, що призводить до відпливу економічно активних мешканців з громад, декваліфікації працівників. У сільському господарстві, де працює значна частина сільського населення, заробітна плата протягом багатьох років стабільно поступається середній по економіці. За самооцінкою, майже 40 % сільських домогосподарств постійно не можуть придбати найнеобхідніші товари, окрім продуктів харчування.

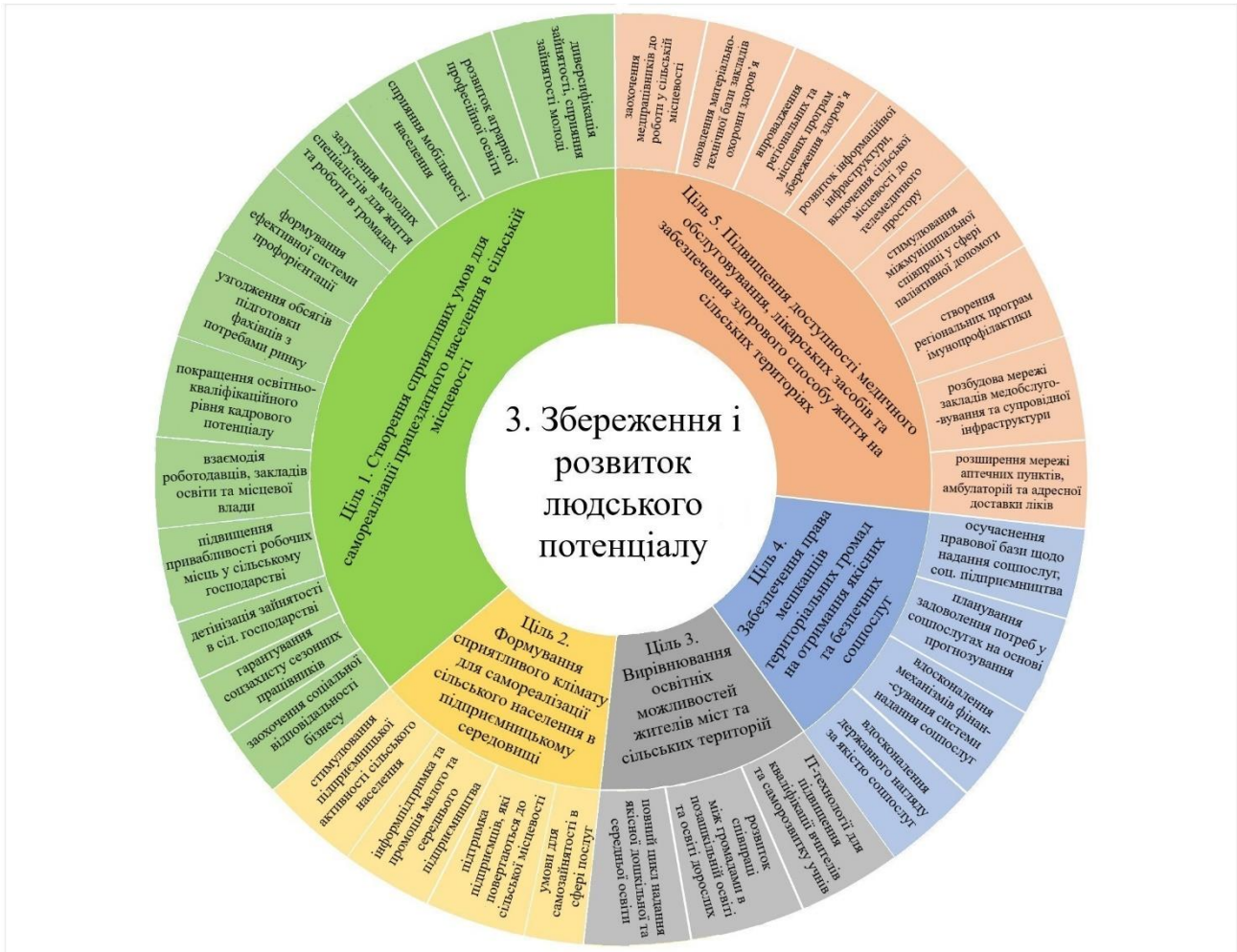
Критично важливим компонентом розвитку людського потенціалу є **освіта**. Для мешканців сільської місцевості, де переважає традиційний спосіб життя і десятками років відтворюються практично ті самі умови життєдіяльності, освіта є головним джерелом знань щодо сучасних тенденцій розвитку суспільства, науки, культури. Питання освіти у сільській місцевості має широкий контекст, адже учні і вихованці дошкільних закладів, їхні батьки, вихователі та вчителі разом складають близько 30 % населення громад. Нерівність доступу до формальної освіти жителів міст та сільських поселень проявляється в результатах ЗНО, які у випускників сільських шкіл є значно нижчими, ніж у містян. Значні ареали розселення утруднюють доступ до навчальних закладів мешканців віддалених населених пунктів, необхідність забезпечення якісної освіти спонукає до укрупнення навчальних закладів, що формує суттєві логістичні проблеми.

На вкрай низькому рівні для громадян у сільській місцевості залишається доступність **медичного обслуговування** через недостатнє ресурсне забезпечення медицини. На сільську місцевість припадає 5,3 % лікарів та 11,5 % працівників молодшого та середнього медичного персоналу, понад 55 % обладнання закладів охорони здоров'я є застарілим.

У разі збереження існуючих тенденцій розвитку сільських територій деградація людського потенціалу на них триватиме, що унеможливить економічне відновлення села.

Погіршення якості людського потенціалу сільських громад запускає «ланцюгову реакцію» втрати їх спроможності до розвитку, відпливу людських, фінансових, сировинних ресурсів, погіршення демографічної структури. В умовах формування «центрів економічного тяжіння», як правило – довкола великих міст поселень, зростають ризики посилення депресивності та знелюднення віддалених від таких центрів сільських територій, у той час як посилення урбанізації загострює інфраструктурні та екологічні проблеми міських поселень.

Збереження і розвиток людського потенціалу передбачає створення умов, найбільш сприятливих для фізичного, культурно-освітнього та громадського розвитку сільських мешканців, сприяння їхній суспільній та економічній самореалізації, підвищення їхньої ролі в загальному економічному розвитку держави, подолання розривів у якості життя та можливостях з мешканцями міст.

Виходячи з цього, цілями і стратегічними завданнями для збереження і розвитку людського потенціалу в сільській місцевості мають бути наступні.

Ціль 1. Створення сприятливих умов для самореалізації працездатного населення в сільській місцевості

Стратегічні завдання:

- покращення освітньо-кваліфікаційного рівня кадрового потенціалу сільської місцевості, формування системи випереджальної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів відповідно до прогнозованих змін попиту на ринку праці;
- створення консультаційних рад за участю органів місцевого самоврядування, керівників навчальних закладів, підприємців з метою узгодження обсягів підготовки фахівців у відповідності до прогнозованих оцінок потреб ринку праці у сільських населених пунктах;
- розвиток аграрної професійної освіти, модернізація професійного навчання та підвищення кваліфікації працівників сфери сільського господарства;
- формування ефективної системи професійної орієнтації, здатної забезпечувати підтримку особистості в питанні вибору професії, подальшого професійного становлення, відповідно до вимог і потреб місцевих ринків праці;

- створення місцевих платформ для взаємодії бізнесу (роботодавців), навчальних закладів професійної (професійно-технічної) освіти та місцевої влади з метою розробки заходів зі стимулювання створення та збереження робочих місць в сільській місцевості;
- підвищення привабливості робочих місць та мотивації населення до зайнятості у сфері сільського господарства;
- сприяння диверсифікації форм зайнятості, розвиток та поширення гнучких її форм на сільських територіях;
- сприяння територіальній мобільності сільського населення, насамперед в межах громад, шляхом розвитку транспортної інфраструктури;
- сприяння зайнятості сільської молоді (створення першого робочого місця в агровиробничому секторі, цільове направлення мешканців сіл на навчання у вишах з наступним працевлаштуванням, пропозиція робочих місць для випускників вишів з відповідними компетенціями);
- розробка місцевих програм, спрямованих на залучення працездатної молоді та молодих спеціалістів, насамперед – соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я), для життя та роботи в громадах (забезпечення житлом, підтримка молодих сімей з дітьми тощо);
- стимулювання та мотивація детінізації зайнятості в сільському господарстві;
- гарантування соціального захисту для працівників, зайнятих в умовах незахищеної зайнятості (сезонних працівників у сільському господарстві);
- заохочення соціальної відповідальності бізнесу, стимулювання роботодавців до забезпечення сприятливих умов праці.

Ціль 2. Формування сприятливого клімату для самореалізації сільського населення в підприємницькому середовищі

Стратегічні завдання:

- реалізація програм і цільових заходів стимулювання підприємницької активності сільського населення;
- забезпечення інформаційної та промоційної підтримки малого та середнього підприємництва з метою розвитку кластерів, зокрема з виробництва місцевої крафтової продукції, розвитку туристичних послуг (зелений, еко-туризм) тощо;
- створення програм співфінансування за рахунок державного та місцевого бюджетів підприємців, які повертаються до сільської місцевості для відкриття власної справи;
- створення умов для підвищення самозайнятості населення, шляхом його залучення до відкриття власної справи, в сфері побутових, соціальних, освітніх послуг жителям сільських територій:
 - створення центрів підтримки та супроводу створення бізнесів в громадах;
 - підтримка митців народної творчості;

- підтримка самозайнятих осіб, які відкривають малі підприємства у сфері надання освітніх, культурних послуг, послуг з харчування та надання додаткових туристичних послуг навколо об'єктів сільського зеленого туризму;
- створення умов для розвитку аутсорсингового бізнесу в громаді в сфері надання соціальних, освітніх, культурних послуг.

Ціль 3. Вирівнювання освітніх можливостей жителів міст та сільських територій

Стратегічні завдання:

- створення у сільській місцевості повного циклу надання якісної дошкільної та середньої освіти:
 - розвиток альтернативних традиційним дошкільним закладам установ, що надають послуги дошкільної освіти (дитячих кімнат, центрів тимчасового перебування дітей, підготовчих курсів), з метою оптимізації видатків на дошкільну підготовку в громадах з невеликою кількістю дітей;
 - формування збагаченого середовища розвитку для дітей молодшого шкільного віку у кожній громаді, що вважає за доцільне утримувати молодшу школу;
 - здійснення безпечного і безперебійного транспортування учнів в опорні школи;
 - створення умов для підготовки здібних учнів до вступу в ліцеї та подальшого навчання в них;
 - розвиток інклюзивної освіти на базі опорних шкіл;
- застосування ІТ-технологій для підвищення кваліфікації сільських вчителів та саморозвитку учнів:
 - популяризація та розвиток дистанційного та онлайн навчання, створення відповідної інфраструктури, активне впровадження інформаційних технологій в освітній процес у сільській місцевості;
 - формування комп'ютерної компетентності сільських педагогів, створення ефективної системи безперервного підвищення кваліфікації для них за допомогою спеціальних професійних програм дистанційного навчання;
 - розроблення і реалізація національної програми тьюторства, спрямованої на залучення молодих педагогів до роботи та волонтерства (у тому числі здійснюваних дистанційно) у сільських школах;
- розвиток співпраці між об'єднаними територіальними громадами в управлінні позашкільною освітою та освітою дорослих:
 - розробка і реалізація регіональних та місцевих програм освіти протягом життя, «університетів третього віку», програм перекваліфікації та активізації самозайнятості жителів, інших програм, спрямованих на розвиток людського

- потенціалу територіальної громади, інтегрованого в її єдиний освітньо–культурно–спортивний простір;
- реалізація регіональних та місцевих програм з цифрової та фінансової грамотності дорослого сільського населення;
 - використання системи шкільних закладів у позаурочний час для надання відповідних послуг дорослому населенню громад з метою оптимізації видатків на утримання відповідної освітньої мережі та розвитку людського капіталу;
 - сприяння співробітництву громад у розвитку освітньо-культурних просторів (створення центрів дошкільного розвитку, центрів інклюзивної освіти, бібліотек, культурних центрів, молодіжних хабів, корекційних установ, організація спільних освітньо-культурних, спортивних заходів);
 - сприяння впровадженню європейського досвіду ефективного функціонування освітньо-культурно-спортивних просторів територіальних громад через стимулювання процесів міжнародної співпраці у відповідному напрямку, вивчення досвіду роботи місцевого самоврядування країн Європи, обмінні візити.

Ціль 4. Підвищення доступності медичного обслуговування, лікарських засобів та забезпечення здорового способу життя на сільських територіях

Стратегічні завдання:

- забезпечення доступності медичного обслуговування шляхом ефективного розподілу ресурсів системи охорони здоров'я у різних регіонах та громадах, зокрема, через розбудову відповідної мережі закладів та супровідної інфраструктури, у т. ч. мережі інтернет, кадрове та фінансове забезпечення, а також запровадження «сільського коефіцієнту» до базового тарифу, створення умов для розвитку державно-приватного партнерства з метою розширення доступності медичних послуг, в тому числі тих, які не покриваються державною програмою медичних гарантій;
- заохочення медичних працівників, особливо молодих лікарів, до роботи у сільській місцевості шляхом запровадження місцевих та регіональних програм підтримки (пільги при оплаті комунальних платежів, забезпечення житлом, отримання кредитних коштів, в тому числі на організацію приватної медичної практики на території сільських громад);
- розроблення і реалізація програми оновлення матеріально-технічних та спеціальних транспортних засобів для забезпечення роботи закладів охорони здоров'я в умовах сільської місцевості;
- розвиток інформаційної інфраструктури та повноцінне включення сільської місцевості до загальнонаціонального телемедичного простору;
- сприяння розробці та впровадженню регіональних та місцевих програм збереження здоров'я жителів громад: планування заходів превентивної медицини на

базі роботи сімейних лікарів, закладів освітньо-культурно-спортивного простору, популяризація ведення здорового способу життя, формування здоров'язберігаючої поведінки в умовах сільської праці, підвищення медичної грамотності жителів сільських громад всіх вікових категорій, запровадження системи проведення Днів здоров'я у віддалених сільських населених пунктах з використанням пересувних пунктів флюорографії, томографії, інших спеціалізованих медичних послуг спільно з профільними медичними закладами обласного рівня;

- стимулювання міжмуніципальної співпраці громад у сфері паліативної допомоги, створення комунальних хоспісів як об'єктів розширення мережі надання послуг громадам великих міст, створення додаткових робочих місць та відповідних надходжень до місцевих бюджетів; забезпечення розширення програми «Доступні ліки» за рахунок коштів місцевих бюджетів;

- сприяння розширенню мережі аптечних пунктів у сільській місцевості за рахунок державно-приватного партнерства, активізації місцевого бізнесу, забезпечення адресної доставки ліків у віддалені пункти сільської місцевості через співпрацю громад з Укрпоштою;

- створення регіональних програм імунопрофілактики з урахуванням вікової структури населення;

- забезпечення будівництва амбулаторій у сільській місцевості, створення програм та умов для залучення медичних працівників.

Ціль 5. Забезпечення права мешканців територіальних громад на отримання якісних та безпечних соціальних послуг

Стратегічні завдання:

- осучаснення нормативно-правової бази щодо надання соціальних послуг мешканцям територіальних громад з метою узгодження положень Закону України "Про соціальні послуги" та інших нормативно-правових актів, якими регулюються питання надання соціальних послуг, – як для усіх, так і для окремих категорій громадян;

- забезпечення якісного планування задоволення потреб мешканців відповідної адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах на основі моніторингу та прогнозування їх змісту та обсягів;

- вдосконалення механізмів фінансування системи надання соціальних послуг шляхом: запровадження фінансування соціальних послуг за принципом "гроші ходять за отримувачем соціальних послуг", вдосконалення механізмів співфінансування соціальних послуг з державного та місцевого бюджетів, використання механізмів публічно-приватного партнерства;

- розвиток соціального підприємництва для реалізації цілей соціального забезпечення на партнерських засадах з громадами;

- вдосконалення державного нагляду (контролю) за якістю наданих соціальних послуг, їхньою відповідністю єдиним базовим державним стандартам незалежно від місця проживання, соціально-демографічних характеристик одержувачів та з врахуванням їхніх особливих потреб.

4. УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

Однією з ключових вад процесів реалізації стратегічних документів щодо розвитку аграрного сектору економіки та сільського розвитку, які розроблялися в Україні, є їх фрагментарність, концентрація у «звичних» рамках розподілу бюджетних коштів, пасивного очікування реципієнтами політики щодо розвитку села дій з верхівки владної вертикалі. Відтак не відбувалося подолання вельми поширених серед мешканців села та певної частки сільгоспвиробників патерналістських очікувань пільг, допомог, державних капіталовкладень, і водночас – браку ініціативності у формуванні оптимальних шляхів реалізації доступного потенціалу розвитку.

Реалізація даної стратегії має спиратися на забезпечення ефективної взаємодії усіх стейкхолдерів розвитку сільських громад. Відтак запорукою стабільного розвитку сільських територій є ефективний *розподіл повноважень* у цій сфері між органами влади і самоврядування, розширення партнерської співпраці з суб'єктами господарювання, зміцнення компетенцій та можливостей членів громад. Має бути визначено функції кожної з цих груп стейкхолдерів у реалізації завдань стратегії, утверджено спільну відповідальність за майбутнє українського села.

Спільність ідей та відповідальності нероздільні з утвердженням спроможності кожного із суб'єктів повною мірою реалізувати свої права та можливості, що особливо важливо в контексті суттєвих інституційних зрушень в сільських громадах, пов'язаних із проведеною адміністративно-територіальною реформою та впровадженням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Синергія підходів має досягатися також у ресурсному забезпеченні реалізації заходів стратегії. Цілі стратегії мають проваджуватися коштами державного бюджету (у т.ч. ДФРР), місцевих бюджетів, залученням у рамках передбаченої стратегією співпраці коштів суб'єктів господарювання, приватними інвестиціями, у т.ч. іноземними, коштами міжнародної фінансової допомоги, кредитними ресурсами, коштами членів громад, які заохочуються до витрат на цілі, передбачені стратегією. Цілеспрямована та послідовна реалізація цілей та завдань стратегії забезпечить оптимізацію використання зазначених коштів, їх концентрацію на досягненні конкретних результатів.

Виконання завдань стратегії потребуватиме удосконалення організаційних форм державного управління та місцевого самоврядування, господарської діяльності, залучення громадян до управління громадами.

Для забезпечення належної взаємодії стейкхолдерів та досягнення результативності стратегії потребують розвитку інституційні складники *стратегічного планування* на рівнях регіонів та безпосередньо сільських та селищних громад, механізми моніторингу та оцінювання діяльності влади.

Ціль 1. Удосконалення стратегування розвитку села

Стратегічні завдання:

- інформаційно-консультаційне забезпечення впровадження системного багаторівневого (громада-регіон-країна) планування в управлінні розвитком сільських територій;
- формування системи комплексного планування розвитку сільських територій у прив'язці до стратегій розвитку регіонів та громад, удосконалення стратегування розвитку сільських територій через імплементацію цілей їх розвитку до стратегій розвитку регіонів та громад, узгодження їх цілей і заходів з виконання цілей;
- забезпечення спільного розроблення стратегій розвитку сільських територій зі стратегіями розвитку галузей та видів діяльності;
- врахування потреби у розвитку сільських територій у планах заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2023 роки та на наступний плановий період;
- розроблення цілей розвитку сільських територій відповідно до засад смарт-спеціалізації регіонів та громад;
- узгодження заходів щодо розвитку сільських територій в різних регіонах на підставі механізмів міжрегіональної співпраці;
- узгодження цілей розвитку сільських територій через їх обговорення на спільних засіданнях Мінрегіону, Мінекономіки, Мінфіну та засіданнях Міжвідомчої координаційної ради з питань регіональної політики;
- організація та проведення в рамках роботи Конгресу місцевих та регіональних влад щорічної інвестиційної конференції для просування інвестиційних можливостей, що існують в сільській місцевості, обміну досвідом між громадами у питанні розвитку державно-приватного партнерства та залучення інвестицій;
- забезпечення диверсифікації типів сільських територій відповідно до їх спеціалізації та розроблення заходів зі стратегічного планування таких типів територій згідно з їх роллю у формуванні ВВП.

Ціль 2. Оптимізація діяльності сільських громад

Стратегічні завдання:

- забезпечення інклюзивності прийняття рішень органами місцевого самоврядування шляхом залучення широкого кола учасників до громадських слухань, створення органів самоорганізації населення та робочих груп за участі громадськості;

- здійснення системної інформаційно-роз'яснювальної роботи з мешканцями сільських громад щодо можливостей включення в процеси управління громадою, впровадження інструментів та практик партисипативної демократії;
- розширення використання інструменту «розумних» громад (зокрема сприяти створенню та розвитку концепції Гіперсела¹) для поліпшення умов для розвитку людського капіталу громад та оптимізації прийняття рішень;
- покращення компетенцій працівників органів місцевого самоврядування шляхом проведення інформаційних турів у громади, організації вебінарів, проведення курсів, створення центрів підвищення кваліфікації при ЗВО тощо;
- започаткування практики утворення на регіональному та місцевому рівнях міжсекторальних комітетів (у партнерстві влади, бізнесу, громадськості), діяльність яких спрямована на виявлення та оптимізацію використання ресурсів сільських територій, розвиток соціальної відповідальності бізнесу, що базується на врахуванні соціальних та екологічних аспектів діяльності і взаємодії з громадою, горизонтальну координацію дій стейкхолдерів щодо розвитку сільських територій;
- формування «сільських агломерацій» як взаємопов'язаної поселенської мережі кількох сіл та / або селищ з метою мобілізації ресурсів для вирішення спільних завдань та впровадження спільних ініціатив;
- сприяння участі сільських громад у транскордонному співробітництві шляхом організації ділових поїздок представників таких громад за кордон для встановлення симетричних партнерств, презентації ідей, набуття досвіду;
- забезпечення практичної доступності основних публічних послуг для мешканців усіх населених пунктів сільських громад (зокрема запровадження надання адміністративних послуг в старостинських округах без необхідності відвідування адміністративного центру громади).

Ціль 3. Диверсифікація джерел ресурсного забезпечення розвитку сільських громад

Стратегічні завдання:

- сприяння залученню коштів ДФРР на проекти розвитку сільських територій (надання відповідних преференцій розвитковим проектам сільських територій);
- поширення практики використання технології бюджетів участі для оптимізації витрачання коштів місцевих бюджетів, а також частки коштів бюджетних програм, спрямованих на розвиток сільських територій;

¹ HyperVillage – це ідея альтернативи містам, що забезпечує найбільш стійкий спосіб життя в майбутньому для людей із запровадженням високих технологій та гіпермереж для створення зв'язків між людьми, інфраструктурою та природою. URL: <https://starfish-initiatives.org/hypervillage-the-new-rural/> URL: <https://smartcity.press/sustainable-balance-between-rural-and-urban/>; <https://www.lighthouse-labs.ca/en/blog/innovative-tech-ideas-off-the-grid>

- запровадження інноваційних механізмів державно-приватного партнерства для підвищення конкурентоспроможності територій, створення інфраструктури, розробки та адаптації нових перспективних технологій;
- сприяння розвитку міжмуніципального співробітництва сільських громад для подолання дефіциту ресурсів для вирішення завдань розвитку;
- проведення регіональних інвестиційних форумів для презентації потенційним внутрішнім та зовнішнім інвесторам проєктів та ініціатив територіальних громад та бізнесу, розташованого на їх територіях, для реалізації яких необхідні приватні інвестиції або залучення додаткових коштів в рамках міжнародної технічної допомоги;
- проведення консультативної та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення в сільській місцевості щодо можливостей реалізації бізнес-ініціатив, спираючись на використання пільгового кредитування в межах програми «Доступні кредити 5-7-9 %», залучення коштів в рамках програм транскордонного співробітництва, міжнародної технічної допомоги, державних цільових програм, місцевих бюджетів;
- надання методичної та інформаційної підтримки сільським громадам щодо підготовки заявок на отримання проєктного (грантового) фінансування з державного бюджету за коштів міжнародної фінансової допомоги.

Ціль 4. Удосконалення організаційних форм підтримки розвитку сільських громад

Стратегічні завдання:

- розгортання системи правового нагляду, методичного супроводу та захисту прав дрібних землевласників в умовах впровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення;
- сприяння цільовому та ефективному використанню земель сільськогосподарського призначення шляхом надання консультаційних та методичних послуг у т.ч. – для ведення особистого селянського та присадибного господарства;
- сприяння диверсифікації форм аграрного підприємництва;
- заохочення створення та розвитку аграрних кластерів, які сприяють розвитку виробничої та соціальної інфраструктури на сільських територіях та створенню робочих місць;
- створення умов для ефективного використання комунального майна в громадах, у т.ч. на основі підвищення ефективності діяльності комунальних підприємств та залучення потенціалу публічно-приватного партнерства з місцевим бізнесом;

- підтримка створення виробничих, постачально-збутових, споживчих та ін. видів кооперативів місцевими жителями, проведення їх методичного та інформаційного супроводу;
- сприяння формуванню агенцій місцевого розвитку у сільських громадах (групах сільських громад), активізація участі агенцій регіонального розвитку у вирішенні завдань розвитку сільських громад.